

З ІСТОРІЇ ВИЩОЇ ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ У ХАРКОВІ (1921–1927 рр.)

А Розглядається розвиток вищої художньої школи в Харкові (1921–1927 рр.) як фрагмент культурного життя України. Висвітлюються особливості пошуків нових шляхів взаємодії традиційної академічної форми виховання митців і висунутої революційним часом концепції підготовки фахівців художньо-промислового спрямування.

Ключові слова: становлення, вища художня освіта, ВХУТЕМАС, ХХТ, художньо-промислове мистецтво.

Постановка проблеми. Не зважаючи на те, що на початку 1920-х років, саме у стінах художніх ВНЗ відбувалося самоствердження педагогічного хисту знаних митців і становлення талановитої молоді, розвиток художньої освіти у пореволюційні часи взагалі, та зокрема у Харкові, залишається недостатньо вивченою галуззю. Тому висвітлення окресленої теми неможливо без розгляду її в контексті політичних подій, що вплинули як на художнє життя, так і на систему мистецької освіти.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Відповіді на окремі питання становлення системи художньої освіти містяться у працях С. Хан-Магомедова, Л. Соколюк, статтях М. Скрипника, І. Врони, Г. Радіонова, С. Білокона, Т. Паньок.

Головним завданням публікації є прагнення до вичерпного та об'єктивного дослідження, в якому би висвітлювалися історичні та теоретико-методологічні засади вищої художньої школи Харкова на підставі ретельного вивчення та введення у науковий обіг архівних матеріалів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення вищої художньої освіти Харкова у пореволюційні часи необхідно розглядати в світлі загальних соціокультурних тенденцій Країни Рад. Безпосередній вплив на формування новітніх поглядів щодо місця та ролі мистецтва мала ухвала декрету 1918 року про скасування Петербурзької Академії мистецтв. Унаслідок чого у різних містах були створені Вільні художні майстерні, діяльність яких була підпорядкована Народним Комісаріатам Освіти, які впроваджували у життя нагальні завдання влади. Провідна роль у розвитку актуальних напрямів вітчизняної системи мистецької освіти належала створеному в 1920 році у Москві ВХУТЕМАСу. У Вищих художньо-технічних майстернях були вироблені принципово нові прийоми та засоби навчання, що ґрунтувалися на потребах виробництва країни, яка, з одного боку, потрапала від наслідків революції та громадянської війни, а з іншого – знаходилась у полоні ідеологічних гасел. Масштабність руйнацій і нечуваний ентузіазм сприяли створенню унікальних умов для розвитку раціоналістичних, мінімалістичних і конструктивістських тенденцій, що ввібрали авангардні пошуки митців і суспільні прагнення до нового соціально-політичного ладу.

Наявність певних аналогій у діяльності центральних і республіканських органів влади є природною, тому зрозуміло, чому таке велике значення приділялося створенню у тогочасній столиці України художнього вишу нахштальт ВХУТЕМАСу.

На відміну від Української Академії мистецтв, яка давала досить широку художню освіту, він повинен був

готувати фахівців вищої кваліфікації, тісно пов'язаних із виробництвом і з новою пролетарською культурою, що народжувалась у той час. Як і у ВХУТЕМАСі, навчальні класи називались майстернями. Згідно з постановою Укрголовпрофосу Харківський художній технікум був зобов'язаний готувати майстрів кришталєво-скляного виробництва, керамічного живопису, конструктивної кераміки, декораторів, майстрів графіки, художнього кування, різьбярів-деревобробників, театральних архітекторів та ін. Відсутність відповідних викладацьких кадрів (учні І. Репіна, що складала основний контингент художників-педагогів колишнього Харківського художнього училища, не були підготовлені для такої діяльності), необхідних майстерень, музейної колекції, призначених для навчального процесу, Укрголовпрофосом до уваги не бралась.

Офіційне відкриття Харківського художнього технікуму відбулось 20 вересня 1921 року. Технікум розміщувався в приміщенні колишнього художнього училища. Директором закладу було призначено лектора із соціально-економічних дисциплін А. Левітана. Першими викладачами з рисунку та живопису стали професори О. Кокель, С. Прохоров, М. Федоров, які й раніше працювали у Харківському художньому училищі, а також скульптори Л. Блох, М. Бабінський і живописець А. Козлов – яким також запропонували працювати у ХХТ на професорських посадах. Новий викладацький склад технікуму сформував навчальні програми й узгодив розклад занять.

В Україні на той час не було розвиненої мережі художньої освіти, що забезпечувала б початкову, середню та вищу художню підготовку, тому учні приймалися до ХХТ без іспитів, за домашніми роботами і, відповідно до рівня підготовки, розподілялись за групами або ж направлялись на підготовче відділення.

Упродовж першого місяця роботи технікуму велася посилена організаційна робота з комплектування груп і майстерень. Поповнювався склад викладачів основних і спеціалізованих предметів. Так, до 1-го листопада 1921 року список художників-педагогів складався вже з 20 прізвищ. Професорський склад поповнили відомі живописці М. Пестриков, О. Хвостенко-Хвостів, О. Ейснер, а також архітектори – О. Молокін, М. Ніколаєв.

Багато клопоту було з розміщенням 330 учнів, яких було прийнято до ХХТ, оскільки у будівлі технікуму все ще тривала робота виробничих майстерень «Заводу художньої індустрії». Однак за об'єктивних обставин кількість учнів неухильно зменшувалась. Так, наприкінці грудня 1921 року їх кількість становила вже 290 персон (85% живописців, 10% архітекторів і 5% скульпторів), а через рік, 1 січня 1922 року, внаслідок ма-

теріальної незабезпеченості та з деяких інших причин кількість студентів скоротилася ще на 105 осіб. Решта, 225 студентів, брали участь у заліковій виставці 1-го триместра 1921–1922 н. р., після якої відтік учнів тривав далі.

Таким чином, формування технікуму затяглося на декілька років. Спочатку передбачалось організувати чотири факультети: живописний, скульптурний, керамічний та архітектурний. Але керамічний так і не вдалось відкрити через відсутність відповідних майстерень, матеріалів і викладачів-керамістів.

Педагогічний колектив технікуму почав роботу, орієнтуючись на академічну систему, що склалася ще за часів художнього училища, як фундамент професійної освіти. Такий підхід підказував їм їх минулий викладацький досвід. Але, як зазначалось у звіті про діяльність технікуму за перший рік функціонування ХХТ, «життєві умови і влада примушували адміністрацію і Художню Раду прискорити ухил у виробничий бік».

У цьому напрямі робилися певні кроки. Вже у грудні 1921 року при живописному факультеті було організовано декоративно-живописну навчально-виробничу майстерню під керівництвом художника О. Хвостенка-Хвостова. А в січні 1922 року була відкрита графічна майстерня, якою керували О. Ейснер і В. Єрмілов. Крім того, з другої третини першого навчального року на всіх факультетах були введені композиційні роботи виробничого характеру. Втім у звіті директора ХХТ А. Левітана йшлося про те, що недостатня матеріальна забезпеченість стала головною причиною того, що робота в навчально-виробничих майстернях не була повноцінною.

Навесні 1922 року комісією Головпрофосу було зроблено обстеження роботи технікуму щодо виконання поставлених перед ним завдань. Відзначалися «слабкі результати практичної роботи за минулі півтора триместри, відсутність конкретних досягнень», а наявність представників різних художніх напрямів розцінювалася як «ідейний розбрат». Гострій критиці піддавалися методика викладання. Взагалі, технікум ототожнювався з кублом академізму, що «ізолює учнів від безпосереднього зв'язку з життям, із матеріалом, із виробництвом».

Відділ художньої освіти Головпрофосу не влаштував такий стан справ, і він намагався змінити педагогічний склад ХХТ. Так, влітку 1922 року, був оголошений конкурс «з метою визначення гідних кандидатур на заміщення посад викладачів і керівників живописного та скульптурного відділень». До участі в конкурсі, окрім співробітників технікуму, запрошувалися й усі художники Харкова.

Врешті-решт комісія вирішила таке: художників М. Пестрікова і О. Ейснера рекомендувати перевести на роботу в профшколу, яка повинна була незабаром відкритися, а професора М. Федорова «використати в якості викладача офорту і гравюри без надання основного класу»; директора А. Левітана взагалі було звільнено з посади. Також комісія рекомендувала залучити до роботи у технікумі художника О. Сімонова та скульптора Б. Кратко.

Рішуча боротьба з «академічною рутинною» виявлялася в чистці «непридатного елементу». Так, у 1922 р. були звільнені художники: Козлов, Ейснер, Бабінський, Пестріков, Блох, а наступного року – Федоров. З точки зору керівництва Головпрофосу звільнені фахівці, що мали ґрунтовну академічну освіту або ті, які вчилися

у видатних майстрів як, наприклад, Е. Блох у Родена, або М. Федоров у Репіна та Мате, розглядалися як нездібні до виховання художників нового типу, потрібних пролетаріату.

У вересні 1922 р. на керівництво навчальним закладом був призначений професор Б. Кратко, відомого, передусім, своєю участю в монументальній пропаганді 1919–1920 років й правлінням виробничими майстернями «Заводу художньої індустрії».

Перші три роки роботи ХХТ система навчання нагадувала академічну, що цілком відповідало художньо-педагогічним можливостям Харкова того часу, але не співпадало із завданнями, поставленими Укрголовпрофосом. У 1924 р. останнім було затверджено новий навчальний план і переглянуто структуру технікуму. Тепер замість чотирьох факультетів, як передбачалось спочатку, створили два відділи – живописно-скульптурний й архітектурний (згодом відділи почали називатися факультетами). При живописно-скульптурному відділі відкрились майстерні: портретна, альфрейно-фрескова, театральна-декоративна, графічна, монументальної скульптури, художньої обробки дерева. Архітектурний відділ мав готувати художників-архітекторів.

Після загальнохудожньої підготовки студенти повинні були розподілятися по майстернях для одержання певної спеціалізації. Навчання передбачалось проводити протягом трьох років. Нова номенклатура спеціальностей більше відповідала реальним можливостям технікума.

Але, як свідчать документи, Наркомпрос України, як і раніше, не зовсім влаштував напрям роботи Харківського художнього технікуму. Як відзначала спеціальна комісія в серпні 1924 р., технікум, хоч «у цілому взяв напрям на прикладне мистецтво», але художнє виховання «базується на загальнохудожній основі, обходячи українське мистецтво і творчість українських народних мас». Тому загальний напрям технікуму визнаний був «не відповідним сучасним умовам життя». Для того, щоб наблизити його до рішення актуальних завдань, як відмічала комісія, необхідно «запросити на роботу в технікум лекторів і художників-українців, а саме: Таранущенко з історії українського мистецтва, Топоркова та Жукова з архітектури, тов. Бабія, Мінюру, Седляра і Падалку з мистецтва».

З документів тих часів відомо, що у кінці 1924 р. в технікумі почали працювати – історик української архітектури та мистецтва С. Таранущенко, відомий автор проектів споруд у стилі українського модерну К. Жуков, а курс «Будівельне проектування» українською мовою почав викладати архітектор М. Топорков.

Як продовження українзації можливо розглядати затвердження на посаді директора технікуму у березні 1925 р. відомого українського художника й мистецтвознавця, одного із засновників Української Академії мистецтв – М. Бурачека.

Трохи пізніше, у 1925–1926 н. р., у ХХТ почали працювати ще два поборники національного стилю – І. Северин й І. Падалка. Перший – учень О. Сластіона у Миргороді, такий, що мав європейську художню освіту, яку він отримав в академіях Риму, Парижу та Мюнхена; другий – представник школи М. Бойчука, навчався в Українській Академії мистецтв. У Харківському художньому технікумі І. Падалка почав викладати в графічній майстерні разом з О. Маренковим і В. Єрміловим.

Типовий для художніх шкіл 20-х років потяг до нова-

торства у Харківському художньому технікумі поєднувався з прагненням зберегти кращі традиції реалістичного мистецтва. Хранителями цих традицій виступали керівники живописних, майстерень, що свого часу навчалися у Петербурзькій Академії мистецтв — С. Прохоров, М. Шаронов, О. Кокель, М. Федоров, професори, які навчалися у Кракові, Парижі та Москві — відомі художники-живописці М. Бурачек, О. Симонов, І. Северин, а також керівник скульптурної майстерні, учениця О. Родена — Л. Блох. В основі їхнього методу виховання художників — глибоке вивчення природи, багатство пластичних форм. Багато з їх учнів згодом стали відомими художниками і зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняного образотворчого мистецтва. Це народні художники М. Деревус, М. Лисенко, Г. Меліхов, В. Агібалов, С. Бесєдін, О. Любимський, М. Рибальченко, Г. Томенко, В. Сізіков та ін.

Потягом до новаторства відзначалась діяльність графічної майстерні, де викладали В. Ермілов, О. Маренков та І. Падалка, а також театральні декоративного живопису, де викладав О. Хвостенко-Хвостов, а пізніше — Б. Косарєв. Їхня діяльність — особлива сторінка не лише в історії Харківського технікуму, але й у історії українського мистецтва взагалі.

І. Падалка до того як розпочати діяльність у Харківському технікумі, займався монументальним малярством, оформленням революційних свят, агітаційним фаянсом, графічним оформленням книжок і журналів, виявивши себе як художник-прикладник із високою графічною культурою. За характером його творчість належала до «виробничого» напряму у мистецтві. Окрім того, І. Падалка був визнаним знавцем українського стилю. У своїй педагогічній практиці він розвивав принципи бойчукізму. Його учні опанували гравюру на дереві, лінорит та літографію. Їхні навчальні роботи, що збереглися до нашого часу, стилістично споріднені з мистецтвом самого І. Падалки.

Ще раніш від нього в графічній майстерні розпочав роботу (з 1922 р.) ще один відомий український художник В. Ермілов, що займався пошуками нових форм в образотворчому мистецтві. На той час він працював як майстер монументально-декоративних розписів, плакатів, оформлювач революційних свят, а також був автором станкових графічних творів. Ще до революції він демонстрував на своїх виставках офорти, в яких помітний зв'язок з найновішими віяннями у мистецтві. Пошуки В. Ермілова 1920-х років перекликалися з конструктивістськими експериментами В. Татліна, Л. Лисицького, О. Родченка. Разом з О. Маренковим та І. Падалкою він вів заняття в графічній майстерні. Але, одночасно з графічними вправами учні В. Ермілова відпрацьовували завдання проектно-конструкторсько-

го виробничого характеру.

Ще одним новатором був керівник майстерні театральні-декоративного живопису О. Хвостенко-Хвостов, учень К. Коровіна, він на той час уже прилучився до найновіших шукань у мистецтві революційної доби: у 1918–1919 рр. працював у майстерні декоративного мистецтва О. Екстер; в 1920–1921 рр., зблизившись із В. Ерміловим, став художником УкрРОСТА, а їхні плакати тих років виявляли зв'язок з неопримитивізмом та конструктивізмом. У 1921 р. у Харківському Героїчному театрі з великим успіхом пройшла «Містерія Буфф» В. Маяковського в художньому оформленні О. Хвостенка-Хвостова, де були інтерпретовані нові супрематичні ідеї. Захоплений експериментами нового театру Леся Курбаса і В. Мейерхольда він як художник прагнув передати сучасні тенденції. Ці його пошуки знайшли відображення в сценографії до «Мобу» У. Сінклера. В 1925 р. він перейшов від драми до опери й балету, намагаючись модернізувати їх. Особливо успішно ці його наміри здійснились у сценографії опери С. Прокоф'єва «Любов до трьох апельсинів».

На архітектурному відділі (факультеті) у 20-ті роки викладали відомі в Україні архітектори — К. Жуков, О. Гінзбург, М. Ніколаєв, Б. Перетяткович, М. Покорний, В. Покровський, М. Топорков, В. Троценко, Ю. Цауне. Харків на той час із губернського міста перетворювався на столицю республіки. Відбувався напружений пошук нових архітектурних форм, стилів, планувальних рішень, які б відображали грандіозний масштаб планів соціальних перетворень.

Починаючи з 1927 року, технікум почав випускати спеціалістів. Першими серед них були графік І. Бойченко, скульптор Ж. Діндо, архітектор Г. Яновицький, але до 1929 року це були лише поодинокі випадки.

Становлення системи вищої художньої освіти в Україні мало хвилеподібний характер про що свідчить вивчення історії окремих навчальних закладів і загальнокультурних тенденцій, що мали певні соціальні, політичні та економічні підвалини. На підставі проведеного дослідження можна зробити **ВИСНОВОК**, що вітчизняна художня школа намагалась не лише відповідати політико-ідеологічним вимогам революційного часу, а й впливати на формування естетичних смаків і свідомості населення.

Список використаних джерел

1. Соколюк, Л.Д. Бойчукізм проблема стилю в українському мистецтві першої третини ХХ ст. / Л.Д. Соколюк. — Київ: НМКВУ, 1993. — С. 13–14.
2. Хан-Магомедов, С. О. ВХУТЕМАС-ВХУТЕІН: (комплекс. архит.-худ. шк., 1920-1930 гг.) / С. О. Хан-Магомедов. — Москва: Знание, 1990. — 62 с.: ил. — (Новое в жизни, науке, технике. Строительство и научно-технический прогресс; 12/1990).
3. Урдис, І.М. Формування концепції національного стилю в українській архітектурі на сторінках періодиці початку ХХ ст. / І.М. Урдис // Українська академія мистецтва. — Вип. 2. — Київ, 1995. — С. 120.
4. Врона І.І. Мистецька освіта на Україні за 1922 рік / І.І. Врона / Шляхи мистецтва. — 1923. — № 5 — С. 65.

Дата надходження

авторського оригіналу: 22.09.2015

Нікулєнко С. І. Из истории высшего художественного образования в Харькове (1921–1927 гг.)

А Рассматривается развитие высшей художественной школы в Харькове (1921–1927 гг.) как фрагмент культурной жизни Украины. Освещаются особенности поисков новых путей взаимодействия традиционной академической формы воспитания художников и выдвинутой революционным временем концепции подготовки специалистов художественно-промышленного направления.

Ключевые слова: становление, высшее художественное образование, ВХУТЕМАС, ХХТ, художественно-промышленное искусство.

Nikulenko S.I. From history of higher art education in Kharkiv (1921–1927).

S In the article the development of higher art school in Kharkiv (1917–1921) is considered as a piece of cultural life in Ukraine. Based on archival research and literature, features of the search for new ways of interaction between traditional academic form of artists' education and the concept to artistic industrial specialists' training, advanced by revolutionary time, are presented.

Key words: formation, higher art education, VKHUTEMAS (Higher Art and Technical Studios), Kharkiv Art College, visual and industrial art.